

"An investment in knowledge always pays the best interest." Benjamin Franklin

OCTOBER-NOVEMBER 2020 VOLUME 38 ISSUE 04

© SC SCIENTIFIC JOURNALS

THE CAUCASUS

ECONOMIC & SOCIAL ANALYSIS JOURNAL

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

REFEREED & REVIEWED JOURNAL

JOURNAL INDEXING

IMPACT FACTOR OF RUSSIA ISC 2017-0.028

GEORGIA, TBILISI 2020

Editors-in-chief:

Historical and Natural Sciences

Lienara Adzhyieva

Tubukhanum Gasimzadeh

Social, Pedagogy Sciences & Humanities

Eka Avaliani

Medicine, Veterinary Medicine, Pharmacy and Biology Sciences

Mariam Kharashvili

Technical, Engineering & Applied Sciences

Nikolay Kurguzov

Regional Development and Infrastructure

Lia Eliava

Economic, Management & Marketing Sciences

Badri Gechbaia

EDITORIAL BOARD LIST SEE PAGE 91

ISSN: 1987-6521; E-ISSN:2346-7541; DOI prefix: 10.36962/CESAJSC

©**Publisher:** LTD Aspendos International Academy of Medical and Social Sciences. (UK, London).

Director and shareholder: Alexandra Cuco. Lawyer. Portugal.

Deputy and shareholder: Namig Isazade. Full Professor.

©**Editorial office:** 71-75 Shelton Street, Covent Garden, London, WC2H 9JQ, UK.

©**Typography:** LTD Aspendos International Academy of Medical and Social Sciences. (UK, London).

Registered address: 71-75 Shelton Street, Covent Garden, London, WC2H 9JQ, UK.

Telephones: +994 552 41 70 12; +994 518 64 88 94

Website: <http://sc-media.org/>

E-mail: gulustanbssjar@gmail.com, sc.mediagroup2017@gmail.com; caucasusblacksea@gmail.com

©**Publisher:** Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia. SCS Journals

©**Editorial office:** 0165 Georgia. Marneuli municipality. Village Takalo.

©**Typography:** Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia. SCS Journals.

Registered address: 0165 Georgia. Marneuli municipality. Village Takalo.

Telephones: +994 552 41 70 12; +994 518 64 88 94.

Website: <http://sc-media.org/>

E-mail: gulustanbssjar@gmail.com, sc.mediagroup2017@gmail.com; caucasusblacksea@gmail.com

TABLE OF CONTENTS

Гольд Ольга НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИКОНФЕССИОНАЛИЗМА: СОЦИАЛЬНО - ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ	05
Андрій Чорненко СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ РЕЛІГІЇ ТА РЕЛІГІЙНОСТІ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	07
Оксана Горкуша, Людмила Филипович ДОРЕЧНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ АЛГОРИТМИ ТА ТЕМАТИЧНІ МЕЖІ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ	09
Наталія Мокан, Іван Чорноморденко МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ДІАЛОГУ В ТЕОЛОГІЇ МАРТИНА БУБЕРА	14
Ганна Кулагіна-Стадніченко РЕЛІГІЙНИЙ ДІАЛОГ: ТИПИ, ФОРМИ, ВИЯВИ, КОНСТРУКТИВИ	17
Вита Титаренко ДІАЛОГ МЕЖДУ ТРАДИЦИОННЫМИ И НОВЫМИ РЕЛИГИЯМИ В УСЛОВИЯХ COVID-19: КОНВЕРГЕНЦИЯ VS ДИВЕРГЕНЦИЯ	19
Эльшан Гаджизаде МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА В СТАДИИ ПАНДЕМИИ: НОВЫЕ РЕАЛИИ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОЖИДАНИЯ	22
Сабадаш Екатерина РАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ ДУХОВНОСТИ	24
Роман Додонов КОНЦЕПЦІЯ КОНФЕСІЙНОГО ЛАНДШАФТА ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ МІЖРЕЛІГІЙНОГО ДІАЛОГУ	27
Тетяна Євдокимова ГЛОБАЛЬНИЙ ЕТОС І ДІАЛОГ РЕЛІГІЙ	32
Петро Яроцький ОСНОВОПОЛОЖНІ КРИТЕРІЇ ДІАЛОГУ МІЖ «АВРААМІЧНИМИ РЕЛІГІЯМИ» (ІУДАЇЗМОМ, ХРИСТИЯНСТВОМ, ІСЛАМОМ): УНІВЕРСАЛЬНИЙ І УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕНТ	34
Сергій Йосипенко УМОВИ ТА РІЗНОВИДИ ДІАЛОГУ	39
Віталій Нечипоренко ПРАВОВА КУЛЬТУРА ДЛЯ ДІАЛОГУ У ПОЛІКОНФЕСІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	40
Айдер Булатов КОНФЛИКТНЫЕ ФАКТОРЫ ИСЛАМО-ХРИСТИАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ КРЫМА 2000-2014 ГГ.	41
Лиана Птащенко ФОРМИРОВАНИЕ В УКРАИНЕ КОРПОРАТИВНОЙ МОДЕЛИ БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ И РАСТУЩЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ЭГОИЗМА	44
Садагат Ибрагимова ВЛИЯНИЕ КРИЗИСА COVID-19 НА ЭКОНОМИКУ, ЭНЕРГЕТИКУ И ПРИМЕНЕНИЕ ПОЗИТИВНЫХ МЕР	50
Николай Джавахишвили БЛЕСТЯЩАЯ СТРАНИЦА ИСТОРИИ ГРУЗИНО-ЕВРЕЙСКОЙ ДРУЖБЫ	56
Віталій Нечипоренко ПРАВОВА КУЛЬТУРА ДЛЯ ДІАЛОГУ У ПОЛІКОНФЕСІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	66
Ірина Ломачинська, Віктор Ужва РЕЛІГІЙНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	68

Vladislav Kharchenko	
МУСУЛЬМАНСЬКО-ХРИСТІЯНСЬКИЙ ДІАЛОГ	73
Ирина Богачевская	
МЕЖРЕЛИГИОЗНЫЕ БРАКИ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ КАК ПРАКТИЧЕСКИЙ ДИАЛОГ РЕЛИГИЙ	76
Олег Бучма	
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІАЛОГУ В ПОЛІКОНФЕСІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)	80
Віра Додонова	
КАЯТТЯ І ПРОЩЕННЯ ЯК ЕТИЧНІ МОДУСИ КОНСТРУКТИВНИХ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В ХХІ СТ	84
Азад Байрамов	
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ МОДЕЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	87

КАЯТТЯ І ПРОЩЕННЯ ЯК ЕТИЧНІ МОДУСИ КОНСТРУКТИВНИХ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В ХХІ СТ.

Віра Додінова

Київський університет імені Бориса Грінченка. Доктор філософських наук, професор.

E-mail: v.dodonova@kubg.edu.ua

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена аналізу стратегій подолання історичних травм в поліконфесійному суспільстві. Суб'єкти історичної травми в якості основних стратегій своєї поведінки обирають: заперечення вини, самовиправдання, усвідомлення відповідальності, каяття. Об'єкти історичної травми можуть обрати стратегії забуття (мовчання), маніфестацію, прощення. В свою чергу, стратегія маніфестації поділяється на декілька тактик, серед яких: тактика «говорити правду», «відновлювати справедливість», «помститися» та «виправдовувати жертви». Тільки тактика «говорити правду» може призвести до примирення, хоча це не гарантує автоматичного успіху. Стратегії подолання історичної травми повинні сприяти відновленню соціального та духовного здоров'я суспільства. Найефективнішими стратегіями в цьому плані є каяття та прощення. У той же час прощення є прерогативою жертв, як і каяття – прерогативою винного.

Ключові слова: поліконфесійне суспільство, історична травма, стратегії подолання травми, каяття, прощення.

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of strategies for overcoming historical traumas in a multi - confessional society. The subjects of a historical trauma choose denial of guilt, self-justification, awareness of responsibility, repentance as the main strategies of their behavior. The objects of a historical trauma can choose strategies of oblivion (silence), manifestation, forgiveness. At the same time, the strategy of manifestation is divided into several tactics, among which the tactics of "telling the truth", "restoring justice", "revenge" and "justifying by the victims by the actions of their offenders" are described. Only the tactics of "telling the truth" can lead to reconciliation although it does not guarantee automatic success. The strategies of overcoming the historical trauma should contribute to the restoration of social and spiritual health of the society. The most effective strategies in this regard are repentance and forgiveness. At the same time, forgiveness is the prerogative of the victims just like repentance is the prerogative of the guilty.

Keywords: multi-confessional society, historical trauma, strategies for overcoming trauma, repentance, forgiveness

Сучасні події в світі поставили під сумнів ті етичні норми співіснування людства, які були напрацьовані протягом тривалого часу. Раціональний підхід до організації конструктивного діалогу між представниками різних культур, етносів, конфесій вже не раз себе схиблював. Варто тільки пригадати ХХ сторіччя з його світовими війнами, Холокостом, Голодомором, етнічними та релігійними чистками, геноцидами, локальними конфліктами. В історії поліконфесійних країн знайдеться не так багато прикладів безконфліктного співіснування громадян. Відповідно, наслідками релігійних війн і конфліктів є історичні травми, які не загоюються довгий час і вимагають для їх подолання спеціальних соціальних технологій.

Історична травма – це глибоке емоційне і психологічне враження, що спричинено жорстокими формами насильства, руйнуванням усталеного способу життя, а також його негативний вплив на психіку, поведінку, пам'ять індивідів та соціальних груп. На думку В. Огієнка, «історична травма – це реальна історична подія, яка несе загрозу безпеці, порядку, звичному порядку життя і самому життю» [1]. Вона замінює відчуття безпеки на усвідомлення небезпеки, кризи і хаосу. Наслідки історичної травми настільки руйнівні, що дестабілізують всю соціальну систему і торкаються усіх громадян та соціальних спільнот. Історична травма – це психологічна проблема, це чисельні наслідки посттравматичного синдрому, що стосуються кожної людини, оскільки колективна травма завжди переживається індивідуально. Метафоричний опис травми як «нерозірваної кулі в тілі людини» якнайкраще відображає її зміст. І це відчуття чужорідного предмету дуже важко виразити раціонально, більше підходять ірраціональні барви, такі як сльози, смуток, туга [2].

Дослідники намагаються встановити паритет між раціональним та нераціональним у методиках подолання історичних травм, вказуючи на недостатність суто раціональних моментів. Але перебільшувати роль нераціональних факторів при вибудовуванні стратегії подолання травм теж не варто. Як зазначав С.Б. Кримський, «нераціональне – це обширна зона ментальності (пов'язана з переходом за межі, з пафосом, героїзмом, любов'ю, пасіонарністю взагалі), яка не заміщує (подібно до ірраціональної проповіді абсурду, марності сущого тощо) раціональності, а доповнює її, окреслюючи за контрастом сферу міровизначених феноменів» [3, с.169].

У попередніх роботах нами вже піднімалось питання стратегій і тактик подолання історичних травм як суб'єктами, так і об'єктами останніх [4]. «Каяття і прощення» – це ті етичні модули, які існують на межі

раціонального, нераціонального та ірраціонального, і завдяки яким можуть і повинні вирішуватися не тільки політичні, соціальні проблеми, але й міжконфесійні.

Проблема каяття і прощення може бути розглянута в аспекті дискурсу історичної пам'яті та історичної травми. Підтримуючи думку А.М. Єрмоленка про те, що «кожна нація має право на те, що їй пам'ятати, а що забувати», щоб здійснювати свій подальший історичний поступ, хотілося б зазначити, що особливої актуальності ця проблематика набуває в релігійній сфері. Релігія як форма духовної культури в більшій мірі є сферою суб'єктивної реальності, яка підживлюється власними емоціями та переживаннями.

Слід зазначити, що кожна релігійна конфесія задає ціннісно-сміслові константи, тому релігійний дискурс це поєднання ірраціонального, нераціонального та раціонального, в якому «ірацію» переважає. Саме тому, образи, що нанесені на «релігійному ґрунті» особистості, етносу, країні довго не забуваються, мусуються, що не сприяє конструктивному толерантному діалогу між вірянами.

Перш за все, це переживання зла і несправедливості саме як зла і несправедливості і – виношування ідеї помсти. Тимоти Снайдер називає Східну Європу «Кривавими Землями» (Bloodlands). В умовах, коли всі мають претензії до всіх, прагнення до помсти з неминучістю породжує замкнуте коло болю і ненависті. Історична травма виконує роль нового наратива, а образ ворога сприяє ситуації об'єднання суспільства. Що мусить переважати в такій ситуації: чи історична справедливість чи формування нової форми ідентичності? Ймовірно, найбільш радикальною – і в той же час найдієвішою формою роботи пам'яті з боку тих, хто несе пряму чи опосередковану відповідальність за вчинене зло, є каяття – визнання і засудження минулого і, разом з тим, відсторонення від нього (приклад післявоєнної Німеччини). Як пише доктор Манфред Дезелерс, співробітник «Центру діалогу та молитви в Освенцимі», «коли німці приїжджають відвідати Аушвіц сьогодні, то це не для того, щоб вшанувати пам'ять своїх співвітчизників і залишитися вірними їм. Навпаки, вони підкреслюють, що вони не належать до нацистів, вони інші німці, і, якщо вони прийшли сюди згадати і вшанувати когось, то тільки жертв [2, 10]. Для конструктивного діалогу треба вміти прощати.

Безумовно, що прощення як етичний модус зустрічається не так часто, але ця ситуація заслуговує на більшу повагу і пошану, ніж ситуація, коли помста переростає всі норми людяності і людина перетворюється на звіра. Певно, цілком природно виникають запитання: з одного боку, чи зможуть, і чи схочуть винуватці минулих трагедій визнати свою провину, чи вистачить у них на це моральної сили і мужності? З іншого боку, чи знайдуть мудрість потерпілі, аби пробачити винуватців? На жаль, маємо печальний історичний досвід, коли провина не визнається протягом багатьох поколінь, і шлейф образ тягнеться довгі роки [3].

Важливо підкреслити, що прощення є прерогативою жертв, так само, як каяття – прерогативою винних. Прощення як стратегія подолання історичної травми потребує певної моральної зрілості і, зокрема, особливого рівня розвитку милосердя.

Частіше за все культура милосердя ототожнюється з релігійним вихованням. Слова Христа «хто вдарить тебе в праву щоку твою, підстав йому й іншу» (Мф. 5: 39) в символічній формі виражають заповідь: «на зло відповідай не злом, а добром», право ж судити і карати залиш Господу. Тому не дивно, що саме в релігійних громадах культивується прощення і каяття, і саме релігійні лідери виступають ініціаторами відповідних соціальних заходів на національному рівні.

Як позитивний приклад пропаганди толерантності та закликів до взаємного прощення можна навести чисельні акції Української Греко-католицької церкви. Так, перебуваючи з візитом у Польщі в серпні 2019 року Глава УГКЦ Блаженніший Святослав Шевчук згадав кардинала Любомира Гузара, який в 1997 році «у присутності мільйонів вірних зізнався, що «сини і дочки Української Греко-Католицької Церкви чинили зло своїм ближнім зі свого народу та інших народів... Тому від імені Української Греко-Католицької Церкви я хотів би попросити в усіх прощення». Він повторив ці слова в дещо іншому звучанні за три роки, під час зустрічі з молоддю в Ледниці: «...перед вами, дорога молоде, я хочу заявити, що ми просимо у вас прощення і ми готові пробачити все, що ми досвідчили». Ці твердження співзвучні зі словами проповіді Івана Павла II під час паломництва в Україну на Месі: «Нехай прощення, уділене й отримане, пошириться, як цілющий бальзам, у кожному серці. Нехай кожен, завдяки очищенню історичної пам'яті, буде готовий поставити вище те, що об'єднує, ніж те, що розділяє, щоб разом могли будувати майбутнє на основі взаємоповаги, братерства, братньої співпраці та справжньої солідарності». Слова кардинала Гузара і проповідь Папи Римського не залишилися непоміченими. Відразу після цього були створені комісії для співпраці Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви та Польської Єпископської Конференції, які на першому засіданні в Любліні прийняли душпастирську програму «загоєння ран», наголошуючи на формації священників та праці з молоддю» [5]. Настає час УГКЦ «прощаємо та просимо прощення» є, безумовно, потужний крок до примірення та злагоди між вірними різних церков.

Втім, не лише релігійні громади, а й світське суспільство поступово приходять до необхідності відпрацювання й подолання історичних травм. Стратегія «каяття і прощення» відповідає, за періодизацією Л. Петрановської, стадія відновлення, коли людина каже собі «досить болю» і «відпускає» історичну подію в минуле. Характерним для цієї стадії є збільшення споживання, акцент на задоволенні тілесних, матеріальних потреб, переключення на теми сьогодення. Порівняно з минулим поколінням бездієвність, споживацтво, сексуалізація, характерні для нового покоління, – це своєрідні ознаки стадії відновлення суспільства від історичної травми» [6, с.51].

Позиція каяття і прощення – це не лише показник зрілості людини, а й показник наявності у соціумі саморефлексії та консенсусу, маркер демократичності політичної системи. «Історичний жест канцлера ФРН Віллі Брандта 7 грудня 1970 року, який встав на коліна перед меморіалом жертвам повстання у Варшавському гетто, був самим безпосереднім наслідком переосмислення нацистського минулого в

Німеччині. Брандт прийшов до влади на хвилі протестного руху 1968 року, що в свою чергу стало результатом процесів внутрішньої демократизації західнонімецького суспільства, безпосередньо пов'язаного з переоцінкою минулого. Як тільки велика частина суспільства досягла консенсусу з цього приводу – воно зажадало переосмислення відносин з сусідами і необхідним чином призвело до Варшавського колінопреклоніння» [7]. Серія публічних вибачень, що відбулися вже після згаданого акту, стала безпосереднім перформативним вираженням стратегії каяття. При цьому ще невідомо, кому більше такі вибачення потрібні – суспільству, до якого звертається політичний лідер, чи суспільству, від імені якого він говорить. Через свою залежність від діалогічного визнання стратегія подолання історичної травми на пряму залежить від ступеню усвідомлення провини. Травма – це соціально-етичний феномен, який існує ніби ефемерно, але для її подолання необхідно досягнення і підтримка суспільного консенсусу.

ВИСНОВКИ

Поліконфесійність сьогодні стає нормою цивілізованого життя багатьох країн світу. Але «тягар минулого», включаючи переслідування представників певних конфесій, релігійні війни, нетерпимість, конфлікти обумовлюють наявність психологічних травм. Для подолання конфесійних протиріч, мінімізації образ необхідно задіяти соціальні технології та опанувати стратегії відпрацювання історичних травм. Якщо релігійні образи в суспільстві віддаються на поталу історії, їх не аналізують, не обговорюють, не надають оцінки, то існує шанс витіснення їх у колективне несвідоме. За таких умов травма «тягнеться» за конфесією впродовж існування, формуючи комплекс неповноцінності її вірних. Раціоналізація міжконфесійних стосунків в ХХІ ст. має набути особливого значення: каяття і прощення як етичні модуси повинні стати тлом для діалогу між конфесіями. На нашу думку, каяття і прощення є складовими більш широкого модусу, а саме модусу мудрості. Мудрість містить у собі складову, що пов'язана зі знанням, але ця складова підкоряється завданню буттєвого входження у світ значимих подій та найвищих життєвих цінностей: свободи, любові, відповідальності, які орієнтовані на розуміння основ життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огієнко В.І. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження / Національна та історична пам'ять. 2013. Вип. 6. С. 145-156.
2. Trudne pytania pamięci historycznej w paradygmacie dialogu kulturowego: Monografia zbiorowa / Kijów Uniwersytet im. Borisa Hrinchenka. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2019. 292 s.
3. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. К.: Вид. Дім Києво-Могилянська академія, 2008. 367 с.
4. Vira I. Dodonova, Roman A. Dodonov, Olena S. Aleksandrova, Olena V. Popovich, Yurii V. Omelchenko. Strategy and Tactics of Behaviour of Subjects and Objects of Historical Trauma. Analele Universității din Craiova. Istorie, Anul XXIV, Nr. 2(36)/2019 P. 153-164.
5. «Прощення і примирення – християнська альтернатива для конфліктуючих народів», – із промови Глави УГКЦ у Польщі. Електронний ресурс. Адреса доступу: http://news.ugcc.ua/articles/proshchennya_%D1%96_primirennya_hristiyanska_alternativa_dlya_konfl%D1%96ktuyuchih_narod%D1%96v__promova_glavi_ugkts_u_polshch%D1%96_87146.html
6. Найдьонова Л. Історична травма спільноти: як нащадкам пам'ятати трагічне? / Практична психологія та соціальна робота. 2012. № 2. С. 48-54.
7. Эппле Н. Внешняя политика памяти. Електронний ресурс. Адреса доступу: <http://www.inliberty.ru/blog/2546-Vneshnyaya-politika-pamyati>.